

Душан Р. Бајагић¹
Институт за новију историју Србије,
Београд

Изворни научни рад
UDK 939:050
СРПСКИ/КЊИЖЕВНИ ЛИСТ

Софија Д. Божић²
Институт за новију историју Србије,
Београд

ИСТРАЖИВАЊЕ ИСТОРИОГРАФИЈЕ КАО НАУЧНЕ ДИСЦИПЛИНЕ НА ПРИМЕРУ ПРИКАЗА И КРИТИКА У СРПСКОМ/КЊИЖЕВНОМ ЛИСТУ

Рад представља наставак истраживања савремене историографије уз ослонац на *Српски/Књижевни лист*, једно од најистакнутијих гласила за књижевност, културу и друштвена питања. За разлику од претходног прилога, који је посвећен рубрици приказа и критика у том гласилу као извору на основу кога се може доћи до сазнања о темама којима се бави савремена историографија и о начину на који се те теме обрађују, у фокусу овог рада налази се историографија као научна дисциплина. На тај начин постављен предмет истраживања – историографија као научна дисциплина – истражен је кроз вредновање и оцену научне дескрипције изложене у историографској литератури, што је предмет разматрања у приказима и критикама. Резултати наших истраживања, до којих смо дошли анализом садржаја приказа и критика о научној литератури из области историографије, потврдили су да је научна дескрипција, великим делом, потпуна и тачна. Тиме је, уједно, потврђена чврста научна утемељеност савремене историографије.

Кључне речи: *Српски/Књижевни лист*, прикази, критике, историографија, научна дескрипција.

Ценећи *Српски/Књижевни лист* (С/КЛ) као једно од најистакнутијих гласила за књижевност, културу и друштвена питања, које је на јавној сцени Србије скоро већ две деценије препознато као гласило у коме се пажња поклања свим областима духовног стваралаштва, централну позицију нашег разматрања заузеће управо овај лист и теме заступљене у њему. У бројевима овог листа могу се пронаћи изванредни прилози из књижевности, уметности (ликовне, музичке, позоришне и филмске), архитектуре, психологије, филозофије, цркве и религије, етнологије, историје, археологије, просвете, политике и још многих других области. Садржаји из историје, који су објављивани у листу, били су у више научних радова предмет наших истраживања (Вајагић и Војић, 2016:

¹ bajagicdusan@yahoo.com

² sofijamisa@yahoo.com

223–236; Bajagić i Božić, 2017: 245–258; Božić i Bajagić, 2016: 221–235; Božić i Bajagić, 2017: 199–211).

Определивши се за тему нашег рада, ми смо желели да наставимо истраживања, која смо започели у нашем претходном прилогу: „Прикази и критике у *Српском/Књижевном листу*: извор за проучавање савремене историографије“. Резултати истраживања приказа и критика у С/КЛ, у којима је праћена научна литература из области историографије, до којих смо тада дошли нашом анализом потврдили су: да су у већини била заступљена дела домаћих аутора, да је са хронолошког становишта убедљиво највише интересовања било за историју новог века и за савремену историју, да је такође убедљиво најзаступљенија била национална историја, да су претежно заступљене монографије као врсте историографских радова, као и да је у погледу проблематике већином била заступљена политичка историја (Božić i Bajagić, 2017: 199–211).

Сазнања о хронолошком становишту, врсти историографије и проблематици до којих смо дошли из резултата истраживања у претходном прилогу, сада желимо да проширимо новим сазнањима, којима тежимо у овом раду, приступајући истраживању историографије као научне дисциплине. Истражујући ово питање, ми историографију сагледавамо као научну дисциплину на основу анализе садржаја критике о научној литератури из области историографије, која је изнешена у приказима и критикама у С/КЛ. Из анализе садржаја критике настојимо да сазнамо како се вреднује и оцењује научна дескрипција у историографској литератури, које је предмет разматрања у приказима и критикама. Ово радимо због тога што од тачне и потпуне научне дескрипције зависе све остале фазе у истраживању од класификације и дефиниције до уопштавања и објашњења. Односно, тачна научна дескрипција у многоме олакшава објашњење појава и процеса, који се сматрају за најважнији циљ науке (Koen i Nejgel, 1965: 250–259; Milić, 1978: 233–253, 255–333).

Током нашег рада, у досадашњих 124 бројева С/КЛ пронашли смо укупно 62 или 100% приказа и критика. Из резултата наше анализе видимо да је у 29 или 46,77% приказа и критика научна литература из области историографије писана на основу две или више врста историјских извора. То значи да су поред докумената и других писаних остатака кориштене и остале врсте историјских извора. Односно, у 18 или 29,03% приказа и критика као историјски извори превасходно се наводе документи и други писани остаци. Резултатима наше анализе, приказа и критика, није потврђено да је историографска литература писана на основу ових извора: натписа, новца, скулптура и осталих врста материјала; усмено пренесене грађе, као и филмова и микрофилмова. Нашим истраживањима је посведочено да су у укупно 32 или 51,61% приказа и критика кориштени примарни извори за писање научне литературе из области историографије. Овоме треба да се дода да је у 28 или 45,16% приказа и критика истраживањима утврђено да су у писању историографске литературе кориштени примарни и секундарни извори, а да је у свега две или 3,22% критике утврђена употреба секундарних извора (видети: Прилог – Табеле 1 и 2). С обзиром на овакве резултате истраживања може се закључити да је историографија писана

са тежњом да се постигне емпиријска тачност и досегне реализам и трезвеност гледишта, како би се постигла критичност мишљења. На тај начин, историографска литература је писана уз доследну примену принципа опште научности, чиме је очувана суштина науке односно научне историографије (Mitrović, 1991: 127; Mitrović, 1996: 10, 17–19).

Утврдивши емпиријску утемељеност историографске литературе, из резултата наше анализе може се видети да је у 53 или 85,48% приказа и критика научна дескрипција дата у потпуности и тачно. Делимично тачна дескрипција потврђена је у седам или 11,29% приказа и критика, док је нетачна и непотпуна потврђена у свега два или 3,22% (видети: Прилог – Табела 3). На основу овако потпуне и тачне научне дескрипције може се рећи да је приликом писања историјске литературе у великој мери задовољен један од веома важних елемената научног рада. Односно, да је и у случају научне дескрипције, у приказима и критикама који су предмет наших истраживања, потврђена суштина науке, тј. научне историографије, као основе за писање историографске литературе (Koen i Nejgel, 1965: 250–259; Mitrović, 1996: 14–17, 22–24).

С обзиром на то да је научна дескрипција у великом броју приказа и критика потврђена као потпуна и тачна, те да се у великом броју односи на процесе и појаве из националне историје у новом веку и из савремене историје, онда је неопходно изложити најважније моменте из њеног садржаја. Излагање ћемо извршити на основу тематско-хронолошког приступа, тако што ћемо најважнија питања груписати у неколико логички постављених тематско-хронолошких блокова.

Потпуна научна дескрипција бројних тема из области историје Срба у Хабзбуршкој монархији потврдила је Подунавље као простор на коме се налазе многа сведочанства о постојању српског народа. Насељавајући градове попут Беча и Сентандреје, која је сигурно највећи симбол уклапања српског народа по доласку у нову средину и окончању сеоба, Срби су у њима развили центре свог јавног, привредног, културног и свакако верског живота.³ Унутар Хабзбуршке монархије, Срби из Јужне Угарске, досегли су врхунац националне, политичке, верске, друштвене, културне и просветне историје, у периоду од краја 18. до почетка 20. века. Они су до краја 18. века осигурали и установили: верску толеранцију и грађанску равноправност, малобројну, али национално свесну грађанску класу, која је омогућавала даљи културни и национални развитак, као и неколико средњих школа, учитељску школу, ћирилску штампарiju

³ Срби у Бечу налазили су се на самом извору културе, чије је ширење била једна од мисија Хабзбуршког царства у Европи. Као и многи други народи и Срби су у овом граду пројели своју културу и просвету европским достигнућима на истом пољу, и на тај начин своју судбину повезали са европском. Сентандреја је један од најлепших израза у истрајавању српског народа да обнавља старе и гради нове цркве, вредно ради, стиче, богати се, одгаја угледне грађане, постаје ктитор и дародавац. Град је посебно сведочанство о деловању и развоју трговачких друштава и занатлијских цехова на основу стечених привилегија, који су допринели подизању православних цркава. Данас је у Сентандреји остао симболичан број Срба, али о њиховој снази и угледу још увек сведоче културноисторијски споменици – а пре свега то је Музеј Будимске епархије (Krestić, 2012; Matićki, 2003; Veselinović, 1994: 530–542).

и друге институције (Radojević, 2014). Међу познатим институцијама српског народа била су и права национална блага *Матица српска* и њен *Летопис*, као и друга периодика: недељник *Српски народни лист* у коме су објављивани књижевни прилози и *Српске народне новине*. Ове институције и периодика представљали су темељ очувања националног идентитета Срба.⁴ Током 19. века, суочени са историјским и националним изазовима, Срби са подручја јужне, али и из остатка Угарске, наставили су да воде непрекидну борбу за одбрану и проширење стечених привилегија. У току те борбе, Срби из Угарске су се упознали са својим сународницима са супротне обале Саве и Дунава и тако почели међусобно да се помажу, како би очували националну свест и духовно јединство. На тај начин удружени, они су постепено изграђивали свој однос према Бечу, Будимпешти и Београду, као државним и политичким центрима од којих је зависила њихова будућност (Radojević, 2014). Међутим, комплексни друштвени, економски, културни и политички процеси унутар Хабзбуршке монархије временом све више су угрожавали духовно и материјално стање српског народа и утицали на његово пропадање, осипање и укупно социјално и политичко слабљење.⁵

Тачна научна дескрипција историје Срба у Хрватској својим садржајима потврђује да су у окриљу хрватског друштва, у историјском континуитету, још из времена интензивнијих српских насељавања у Славонију, Хрватску и Далмацију у 16. и 17. веку, присутне нетрпељивост, нетолеранција и негација Срба. У почетку су се испољавале кроз социјални и верски карактер, да би у другој половини 19. и почетком 20. века добиле национални (чак и расни), затим политички и државни смисао у виду великохрватске идеје.⁶ Ипак, и по-

⁴ Институције као *Матица српска* и периодика попут *Летописа Матице српске*, *Српског народног листа* и *Српских народних новина* осниване су са циљем ширења идеја, којима би се објединили културни и национални простор српског народа расејаног у више држава током 19. века. Међу сарадницима који су радили или писали за њих били су најзначајнији српски књижевници и национални делатници: Лукијан Мушички, Његош, Јован Хаџић и многи други. Иза свих ових институција налазио се као издавач, уредник и свакако водећи српски новинар и публициста свог времена Теодор Павловић (1804–1854) (Vojinović, 2008).

⁵ Основни узроци пропасти били су однорађавање водећих слојева српског друштва, али и народа, као и депопулација. У Монархији, током 19. века, под утицајем све сложенијих капиталистичких процеса, који су директно погађали социјалну структуру, однорађавања српског народа било је све израженије. Представљао је последицу укупног слабљења како социјалног, тако и културног и друштвеног устројства српског народа изложеног још и сталним притисцима да напусти своју веру и идентитет. Поред спољних притисака, пропадање је било још и израз клонућа и слабљења српског народа и његове елите који нису успевали да се одупру снажним процесима однорађавања. Поједини истакнути Срби, као што је био Ђорђе Натошевић, решење српског питања су тражили првенствено у економском и културном положају, а не у политици. Натошевић је предлагао да се тај проблем реши педагошким и економским средствима и методама (Vučinić, 2008).

⁶ Негација Срба у хрватском друштву је веома сложена појава, која почива на двама суштински важним носиоцима: Римокатоличкој цркви у Хрватској и друштвеној елити са амбицијама да спроведе великохрватски државни пројекат. Повезивање и радикализовање једног и другог носиоца у најдрастичнијем смислу остварено је на основу правашке идеологије. Кругови Римокатоличке цркве у Хрватској видели су православни српски народ искључиво као страно

ред укореење нестрпеливости, Патент о толеранцији цара Јосифа, омогућио је Србима у Загребу да се активно укључе у јавни, привредни и културни живот. Временом се присуство Срба могло да уочи, како у хрватским и посебно загребачким институцијама и пракси, тако и у репрезентативним финансијским, привредним, културним и верским институцијама српског народа. Загреб је тако са српским уметницима, књижевницима, научницима и многим другим знаменитим личностима, одмах после Новог Сада, стекао значај доминантне и утицајне националне и духовне централе српског народа у Хабзбуршкој монархији (Ređer, 2005). Без обзира на то што су Срби имали значајно место у јавном животу и делатности хрватског друштва, како се то на примеру Загреба може да види, као и на периоде добрих односа између Хрвата и Срба пред опасношћу од мађарског национализма и германског империјализма, у већем делу како хрватског народа, тако и друштва у целини, и поред искрених присталица пријатељства двају народа и југословенске идеје, изостало је дубље укореење ове идеје и превладале су ретроградне снаге. О томе све више сведоче и чињенице да поједини истакнути Хрвати, попут бискупа Штросмајера, нису били искрени Југословени, већ великохрвати – „домољуби“. Поред великохрватске идеје, разарању југословенске идеје код Хрвата допринела је и пропаганда Беча и Пеште у Двојној монархији, који су ширећи мит о великосрпској хегемонији настојали да спрече уједињавање Југословена око Србије.⁷

тело, што је са усвајањем правашке идеологије добило најекстремнији облик испољен у Другом светском рату и у време Фрање Туђмана. Великохрватски државни пројекат почивао је на тежњи да се обнови давно изгубљена државност. Тежњи обнављању државности, Хрвати су се сукобили са Србима. За разлику од Срба, антихабзбуршки оријентисаних, Хрвати су своју државу, која би обухватала територије до Дрине и Земуна и била верски јединствена, видели у оквиру Аустроугарске. Због своје политичке акције, која се одвијала у сасвим другачијем правцу од хрватске, Срби су доживљавани као реметилачки фактор. Као основ за њихово уништење примењена је већ опробана, из Угарске преузета идеја о „политичком“, тј. „дипломатичком“ народу, која подразумева да на хрватској државној територији постоји само хрватски конститутивни народ. Како се Срби нису мирили с асимилацијом, у хрватској политици су јачале ексклузивистичке тенденције засноване на великохрватским амбицијама и то је постао један од суштинских узрочника за спровођење геноцида над српским народом (Božić, 2011; Krestić, 2015: 13–61, 73–92).

⁷ Стварањем мита о великосрпској хегемонији Монархија је хтела да унесе раздор између Срба и Хрвата, тако што је све националне активности Срба на Балкану представљала као израз великосрпских и хегемонистичких тежњи. Тај мит, који је заправо био у функцији империјалних циљева Аустроугарске и служио је за камуфлирање агресивности велике царевине, имао је за циљ да тезу о тежњи Срба за доминацијом у виду појма Велике Србије дубоко и трајно усади у свест Хрвата као саморазумљиви аксиом и политичку формулу. На том основу требало је да се обликује њихово јавно мишљење и створи снажан негативан емоционални набој према српском народу. Антисрпску идеологију Аустроугарске преузела је Коминтерна и преко српских комуниста, као своје продужене руке, наметнула српском народу, у првом реду „помодарском“ делу интелигенције, који је потпао под утицај, иначе узвишених, али у случају самих Срба скупо плаћених универзалних идеја, космополитизма и интернационализма. На тај начин велика штета је нанета српској нацији, која је постала жртва заблуда и погрешног расуђивања своје „помодарске“ елите. Предвођен таквом елитом, под окриљем комунистичке идеологије и југословенства, српски народ се суочио са разбијањем духовног јединства, које је у прошлости,

Дубровник је интересантна историографска тема, која и у данашње време буди пажњу истраживача. Научна је истина да је етничка блискост грађана Дубровника и српског залеђа вековима учвршћивана одржавањем политичких, економских и културних веза.⁸ На овим основама изграђена је српска компонента, која се уткала у идентитет града и целе Републике, те подстакла уобличавање српског/словенског опредељења дубровачке интелектуалне елите 19. века. Још једна потврда о српским коренима Дубровника стигла је на основу научне дескрипције, која је настала као резултат истраживања о јавном и књижевном раду истакнутих Дубровчана и о Српској православној цркви у граду. Јавни и књижевни рад истакнутих дубровачких римокатолика 19. века потврдио је оданост српској идеји и припадност српском националном корпусу. По мишљењу, не само својих православних грађана, већ и римокатолика, Дубровник је сматран за историјски и неодвојиви део српских земаља. Дубровчани су били спремни да помажу маленој Србији и веровали су да је њој додељена улога Пијемонта око кога би се окупили сви балкански Словени.⁹ Због верског опредељења Републике, дубровачко српство највећим делом се развијало у римокатоличкој сфери.¹⁰ Православна заједница у граду је још у 17. и 18. веку на-

упркос државно-правној раздробљености, неговао и сачувао све до 20. века. Подржан доктрином комунизма, код Срба се с највећим успехом одвијао процес поистовећивања с Југославијом подривајући тако српску интегралитичку свет. Упорно опстајање и стапање једне са другом идеологијом, као и њихово даље простирање и непрестано оснаживање довело је на крају до деструкције српског јединства у духу (Božić, 2011: 5; Krestić, 2015: 93–108, 109–125).

⁸ Између осталог те широке и чврсте везе потврђене су и чињеницом да је Република проширивала територију припајајући ненасилним путем земље које су биле под влашћу српских владара, као и досељавањем Срба из околних „словинских“ земаља: Србије, Босне, Захумља (Više radova, Istorija srpskog naroda, 1994: I/141–155, 156–169, 180–196, 230–248, 251–262, 273–296, 297–314, 341–356, 389–407, 449–461, 496–510, 524–540, 541–556, 617–640, 641–663; Više radova, Istorija srpskog naroda, 1994: II/7–20, 21–35, 36–46, 47–63, 64–74, 88–99, 109–127, 144–191, 195–204, 205–217, 218–229, 230–240, 241–253, 254–267, 268–277, 278–288, 303–313, 314–329, 343–370, 373–389, 390–402, 403–413, 414–430, 504–518, 535–545).

⁹ Код многих Дубровчана се огледала посвећеност српској идеји и припадност српском националном корпусу. Један од истакнутих Дубровчана, Медо Пуцић, свој град је сместио у окриље српске историје и доделио му значај чувара српског духа током векова који су уследили после пропасти српске државе све до њеног потоњег васкрсења. Свети Сава је живео подједнако у духовном свету свих Дубровчана и православних и римокатолика, код којих је прихватан равноправно са другим римокатоличким светитљима. Тако је Матија Бан допринео учвршћивању светосавског култа, у Србији тиме што је био идејни творац Друштва Св. Саве и аутор његовог статута, као и поборник за подизање Храма Св. Саве у Београду; односно, у Дубровнику заговорник да се у православној општини уведе обичај прославања првог српског архиепископа и просветитеља (Božić, 2010; Mitrović, 1992: 91–126, 127–139, 164–227).

¹⁰ У Дубровачкој републици држава и Црква су биле тесно повезане, међусобно се подржавајући и пружајући ослонац једна другој. За друге вере, па тако ни за православну, није било места, иако су старину града и његову везаност за православни свет потврдили резултати археолошких истраживања. Реч је о томе да се испод дубровачке катедрале налазе остаци византијске базилике из 11. века, што наводи на закључак да је Дубровник основан на простору на коме је већ постојало античко, а затим и византијско насеље. Без обзира на то, у каснијим епохама, православно становништво које је живело на просторима добијеним од српских владара брзо

стојала да оствари право на изградњу своје цркве, када је о захтеву расправљао Сенат, односно подршку томе пружио сам руски цар Петар Велики. До првог успеха дошло се 1790. године, када је основана српска православна црквена општина и парохија дубровачка. Њени чланови су потом наставили да се залажу за подизање храма, па је најпре подигнута капела Благовештења Пресвете Богородице на Посату, потом 1837. Црква св. архангела Михаила на Бонинову, и коначно Благовештењска црква у граду 1877. Као круну борбе за очување верског идентитета уследило је оснивање школско-просветног система, у коме су деца подизана на српском језику и писму, у православном и националном духу (Božić, 2009).

Са српском револуцијом, како је то у потпуности потврђено научном дескрипцијом, постављена је основа за обнављање српске државности и стварање модерне нације. На размеђу две епохе, са окончањем робовања и борби против Османске царевине, у Србији је почела да се ствара модерна европска држава уређена законима и институционалном политиком. У непосредном окружењу, вешто балансирајући између три велике силе Османске, Аустријске и Руске царевине, обновљена српска држава показала је спремност да се отвори за све врсте европских утицаја. Током целог 19. века, Француска је имала најизразитији утицај на идеолошки, политички, правни и културни развој Србије.¹¹

Стварање модерне државе у Србији, у првој половини 19. века, симболично је одсликано на примеру животописа истакнутих личности, које су одражавале различите епохе, два културна круга, источњачки и западни. Тома Вучић Перишић је више припадао епохи на заласку. Као локалпатриота, није схватао циљеве и интересе националне политике, већ је све мерио непосредним интересом и коришћу.¹² Насупрот Томи Вучићу Перишићу, Димитрије Давидовић и Аврам Петронијевић су сваки на свој начин били весници нове епохе. Као свестран делатник, искрени родољуб и поборник идеја Француске револуције, Димитрије Давидовић је пре свега својом дипломатском и политичком делатношћу, као и новинарским радом заслужио врло угледно место у историји српског народа у првој половини 19. века. Уздижући се изнад личних, страначких

је покатоличавано, а и православни који су се континуирано досељавали у град и на његову територију тешко су опстајали у својој вери. Нетолерантност свог града према православљу Дубровчани су правдали државничким разлозима (Božić, 2009; Mitrović, 1992: 68–90).

¹¹ Француски утицај у Србији 19. века веома основано се може уочити кроз њихов сличан политички развој. Француске идеје народног суверенитета, природних права човека и националне државе, као и револуционарна крилатица слобода, једнакост, братство у аграрној и егалитарној Србији пронашле су несумњив одјек. Српска револуција се по свом значају може представити као својеврсна балканска Француска револуција. Значај Француске за Србију је и у томе што су се на њеним школама, а пре свега у Паризу, школовале генерације српских интелектуалаца, јавних делатника и политичара – либерала, напредњака, радикала и самосталних радикала (Ljušić, 2009; Stanić, 2016).

¹² Иако је за четврт века прешао пут од обичног слуге до високог државног чиновника, он се у мирнодопским условима није сналазио. Иступао је као сељачки демагог, који је подбуњивао сељаке против власти. Због тога је, као непријатељ кнеза Милоша, по његовом другом доласку на власт, бачен у тамницу, у којој је отрован (Vuletić, 2004).

и династичких интереса, његов живот се исказује кроз обнову српске државе у Новом веку и кроз Српску револуцију.¹³ Као истакнути уставобранитељ Аврам Петронијевић је био главни идеолог тог режима. Најпознатији је као дипломата и министар иностраних послова. У погледу дипломатије и међународних односа залагао се и за веће ослањање на западноевропске државе. У политици није био демагог, већ је настојао да буде одмерен и умерен, увек тежећи компромисним решењима.¹⁴

Српско друштво је средином 19. века по величини, структури и функцији сеоских и градских породица било слично са осталим европским друштвима. У структури сеоских и градских породица доминантна је била инокосна породица, док је анализа вредности добара показала да су градске породице скоро три пута биле богатије од сеоских.¹⁵ Живот једне веома значајне и угледне српске породице оног доба може да се сагледа на односу који је кнез Милош имао са његовом децом Михаилом и Петријом. На основу њихове породичне преписке може да се види да су они настојали да живе часно и скромно. Вредан рад се подразумевао у вршењу породичних послова, као и тежњи да се унапреди скромно школовање и стекне широко образовање и култура (Svedočenje o ličnostima, 2016).

Отвореност за европске утицаје условила је модернизацију српског друштва. Централно место у том процесу припало је стварању просветно-об-

¹³ У кнез Милошевој Србији, најважније области јавног деловања Димитрија Давидовића биле су политички и дипломатски рад, писање првог устава Србије и новинарство. На месту првог кнежевог секретара, он је имао незаменљиву улогу у дипломатској борби за стицање аутономије Србије којом је руководио кнез Милош. У дефинисању коначне редакције Хатишерифа из 1830. године, такозвани Давидовићев мемоар уз још нека акта представљао је основу предлога, који је српска страна том приликом поднела Порти. Код писања Сретењског устава истакао се тиме што је у текст унео дотадашње аутономне повластице Србије из хатишерифа и берата, тако што је нагласио спољашње атрибуте независности (границе, грб и заставу), док је унутрашње државно устројство засновао на принципу трипартитне поделе власти. Због јасно изражених либералних идеја Сретењски устав је имао много противника и велике силе Османско царство, Аустрија и Русија су издејствовале његово укидање. Као уредник *Новина сербских*, првог листа у Кнежевини Србији, Давидовић је много учинио на ширењу идеја „сходно духу слободомислећих народа“ (Popović, 2013).

¹⁴ Дипломатија је делатност у којој се посебно истицао посебно због чињенице да је говорио шест језика. Аврам Петронијевић је био први српски званичник од Косова који је видео османског цара. Реч је о свестраном интелектуалцу конзервативних схватања који је стално читао. Написао је више филозофских и теолошких трактата који нису сачувани. Као хришћанину и Србину биле су му стране идеје о савезу јужнословенских народа. По истом основу, иступао је као противник Вукове реформе и нових струјања у култури. Био је један од првих фабриканата у Србији и власник стакларе у Јагодини. Залагао се за веће коришћење природних богатства Србије, како се много новца не би давало за увоз (Vuletić, 2013).

¹⁵ Иако су историјске прилике утицале да развој породице у Србији буде спорији, средином 19. века око 69% становништва на селу живело је у инокосним породицама, а свега 17% у задружним породицама. Инокосне породице биле су доминирајући облик породичног живота и у градовима. Просечан број чланова у инокосној породици на селу износио је око пет, а у граду око четири члана. Било је случајева прерастања инокосних породица у задружне и обрнуто, али се тај процес одвијао без одређених правила (Rajić, 2002. i 2003).

разовног система, односно оснивању научних институција. Потпуном научном дескрипцијом која се односи на стварање Друштва Српске словесности, као претече данашње Српске академије наука и уметности, потврђена је функција ове научне институције као центра научног и културног живота у Кнежевини Србији, али и шире међу Јужним Словенима.¹⁶ Стварање образовног система у Србији почело је упоредо са обнављањем државности и било је у функцији стицања оптималних услова за опстанак и развој народа и државе. Током 19. века модернизација образовања у Кнежевини/Краљевини Србији наметала се као предуслов за неопходну модернизацију друштва. Са тим циљем, утемељена на секуларном обрасцу просветног система, што је по мишљењу критике само делимично наглашено, модернизација образовања започета је 80-их година 19. века и обухватила је цео систем од предшколског и основног, до средњег и високог.¹⁷

Крај 19. и почетак 20. века у Србији су обележиле значајне политичке и економске промене, које су пресудно утицале на обликовање културно-политичког и националног профила српске нације. Као најупечатљивија одлика политичког система уочавало се непостојање континуитета у спровођењу уставне праксе. Због тога су се на политичкој позорници Србије јасно издвојиле две крајности: за политичке странке централно питање је била улога владара, краља Александра Обреновића, у уставном поретку земље, док су се код вла-

¹⁶ Друштво српске словесности поставило је основе научно-културне мисије и њу ће касније наставити све оне институције, у које ће Друштво прерасти: Српско научно друштво, Српска краљевска академија до данашње Српске академије наука и уметности. Најважнији детаљи те мисије односе на прикупљање за архив: најзначајнијих рукописа (од средњовековних до савремених) и оставштине српских научника, стваралаца, уметника и других поклоника културе. Исто тако, преузимање су књиге од разних сарадника и чланова, те тако и оних који су забрањивани због цензуре. На тај начин, временом су сакупљане многе драгоцености. Једно од најзначајнијих достигнућа било је покретање *Гласника Друштва српске словесности*, прве периодичне научне публикације на читавом словенском југу, која је била од велике важности за научну делатност веома угледних чланова Друштва, као и за повезивање са научним институцијама и појединцима из еминентних центара Европе оног времена (Vojinović, 2012).

¹⁷ Спровођење модернизације образовања у Србији наметало се као основни предуслов, како би се у држави са доминантним сеоским становништвом, у којој је тек започета индустријализација и чија је основна привредна грана и даље била пољопривреда, створиле неопходне материјалне и институционалне претпоставке за модернизацију друштва. Поврх свега, модернизација образовања била је и у функцији остваривања великог националног задатка: ослобађања и присаједињења Старе и Јужне Србије. Због тога су просветне власти од 1880. до 1905. године улагале огромне напоре, како би српски систем образовања што више ускладиле са европским стандардима. У овом периоду значајно су увећана улагања у просвету, убрзан је развигат и повећана густина школске мреже, забележен је стални пораст броја ученика и студената, побољшан је квалитет наставе и повећан успех ученика у српским школама. Најважнији резултати постигнути су у доношењу Закона о обавезном образовању, 1883. године, затим реформи гимназије и стварању реалне гимназије у духу савременог европског школства, као нове школе за 20. век. Круну реформских процеса образовног система Краљевине Србије представљало је оснивање Београдског универзитета 1905. године. Модернизацијом образовања створени су услови за темељну еманципацију и суштинску модернизацију српске просвете и српског друштва у целини (Lolić, 2005).

дара испољавале аутократске тенденције да улази у поље рада судства, законодавства и администрације.¹⁸ Један од чинилаца у функционисању политичког система Краљевине Србије у овом периоду били су и радикали као најјача политичка странка, која је и поред политичких прогона, на изборима потврђивала своју политичку снагу, те тако била у могућности да успостави своју власт. Између њих и либерала догађале су се политичке размирице у континуитету, чија суштина је била у томе да либерали ојачају у Народној скупштини и потом несметано дођу на власт.¹⁹

Значајне личности, истакнути интелектуалци, научници, представници српског културног и политичког живота и дипломате обележили су времена пуна изазова на прелому векова. Јован Скерлић је свакако једна од таквих личности, у чијој писаној заоставштини су пронађена, поред разматрања о низу књижевних питања, и многи критички ставови према ситуацији у Србији, који

¹⁸ На прелазу векова, с једне стране, Балкан је био подељен међусобно сукобљеним национализмима, а са друге, изложен снажном утицају великих сила које су се међусобно надметале за доминацију над овом територијом. У оваквим околностима, код српских политичких странака дошло је до потреса и лоших унутрашњих односа, због чега се појавио унутрашњи расцеп. Сам расцеп и све појаве у вези са њима имали су дубље друштвене и социјалне корене. Наиме, економски развој је изазвао брже раслојавање српског друштва, док се заоштравање у односима европских сила и њихово појачано интересовање за Балкан одразило на обликовање политичке мисли и ставова. У првом реду, српски национални интереси никако нису могли да се уклопе у промењливу и недефинисану политику великих сила према Османској царевини и Балкану уопште. Због тога су се могли чути захтеви за одлучнијим променама. Под окриљем ових политичких криза и нестабилности владао је краљ Александар Обреновић. Његово место било је одређено, како великим теретом вођења земље и очувања династије, тако и главним контроверзама његове личности и владавине. С једне стране, његови родитељи су били особе са снажним политичким амбицијама, а са друге, присуство аутократских тенденција код њега. Ове тенденције биле су, исто тако, и последица дисконтинуитета у спровођењу уставне праксе, која би сама створила „идеалног“ владара, али и његових настојања да путем личне власти уклони нестабилност државе. Међутим, по схватањима демократа оног времена, било каква улога владара у уставној држави била је противна духу уставности. Он није требало да има права на сопствени суд и став у државним пословима, већ би морао да дели мишљење скупштинске већине у Парламенту. У складу са тим, политичке странке оваквог опредељења хтеле су да у владару нађу координатора у сузбијању партијских „претераности“ и средство за испуњење страначких жеља и намера (Nedeljković, 2011).

¹⁹ Примера ради, тако су поводом смрти Косте Протића, трећег члана у Намесништву, малолетном краљу Александру Обреновићу, уследили и познати догађаји из 1892. и 1893. године. Наиме, прво је либерал намесник Јован Ристић настојао да спречи избор радикала Николе Пашића на упражњено намесничко место. Како би се то и практично спровело било је потребно да на изборима либерали добију већину у Скупштини и потисну радикале са места најјаче странке. У сукобу са њима, либерали су намеравали да слома највећи ослонац радикала, који су они имали у општинској власти. Том приликом либерали су се оглушили о мишљење Државног савета и тумачили су закон према својим интересима. Уз помоћ полиције смењивали су по општинама радикалну власт и постављали привремену. Без обзира на ову врсту притиска, либерали нису успели да на изборима потисну радикале са места водеће политичке странке. Како би се разрешила настала политичка криза, краљ Александар Обреновић је био приморан да изврши државни удар, суспендује Намесништво и прогласи пунолетство. Поред свега, своју политичку снагу радикала су још једном потврдили на изборима за Народну скупштину од 18. маја 1893. године (Mišić, 2014).

су се односили на рад државних институција, недемократски карактер политичког живота, неразвијености привреде и низак ниво културе чак и код највиших друштвених слојева (Božić, 2008). Јован Н. Томић је по свему јединствена и сасвим упечатљива фигура наше науке и културе. Његова делатност, иако недовољно препозната, имала је велики значај за српски народ и садржала је две суштинске саставнице: научни рад у области српске историје и културни рад у организовању, учвршћивању, проширивању и обогаћивању националне димензије нашег библиотекарства.²⁰ Миленко Веснић је као човек из народа постао један од највећих српских дипломата и истакнутих стручњака за међународно право. Имао је богату каријеру угледног дипломате, државника, научника и политичара. Међународно право је сматрао за једини могући инструмент којим би се могле заштитити мале државе. У свом свестраном раду, посебно као српски краљевски посланик, најпре у Паризу, али и Цариграду и Риму, вешто се користио личним контактима за доношење политичких одлука. Будући да је познавао целокупну француску политичку елиту, ову земљу је после Русије видео као још један ослонац за српску политику (Sretenović, 2009).

Питање дипломатије и спољне политике истраживано је кроз везе Србије са Француском и са Сједињеним Државама од 1878. до 1918. односно 1920. године. Поред општих питања о дипломатским и трговачким односима, културним везама и другим садржајима интересантним за друштвену историју, централно место у дипломатским односима Србије са ове две веома значајне земље имају догађаји из Првог светског рата и однос према југословенском питању и стварању југословенске државе. У вези са овим наведеним питањима научна дескрипција указује на то да Француска није створила Југославију, већ да је она израсла на темељима српске војне победе и политике Радикалне странке у Великом рату.²¹ Такође и да је сврставање Србије уз Француску, кру-

²⁰ Јавна делатност Јована Н. Томића, осим као доброг познаваоца националне историје, испољила се и на пољу политике. Он је као врсни познавалац историјских чињеница и процеса, још у време пре настанка Југославије, јасно и трезвено упозорио на опасности и претње са којима ће се после Првог светског рата суочити Србија. По њему су се опасности и претње налазиле у стварању Југославије, републиканском уређењу, утицају совјетске Русије и посебно јачању Албанаца које је подржавала Аустроугарска. Ипак, још већи значај за културу српског народа има његов допринос националном библиотекарству. Он се четврт века налазио на челу Народне библиотеке у времену, у којем се српски народ између осталог суочио и са највећим изазовима за сопствени опстанак, укључив оба балканска рата и, поготово, Први светски рат. Обновљајући Народну библиотеку, Томић је успео да се за њу 1921. године купи посебна зграда од индустријалца Милана Вапе, да се врате током Великог рата опљачкани рукописи и књиге, пре свих они који су били однети у Бугарску, да се увећа књижни фонд, да се побољша организација рада у Библиотеци и још много тога (Basta, 2011).

²¹ Доношење Нишке декларације, у којој је српска влада објавила да је ратни циљ Србије уједињење Југословена, изазвало је противљење свих сила Антанте овим плановима током 1915. Русија се у почетку противила, али је током 1916. године постепено мењала став и прихватила је уједињење и верску толеранцију, а са доласком Керенског и верску равноправност. Француска је од почетка била уздржана и имала је много проблема да прихвати уједињење католика и православаца у јединствену државу, док су њени интелектуални кругови веома дуго остали резервисани према овој замисли. Енглеска која није била оптерећена верским питањем,

нисано савезништвом у рату, било непосредан израз француских културних утицаја дугих један век, који су се испојили у српској политици, друштву и култури. Насупрот Француској, улога САД је порасла у последњим месецима рата, због чега је њихова подршка Чесима и Југословенима од пролећа 1918. одиграла важну улогу у нестанку Двојне монархије. Исто тако, САД су имале важну улогу у обуздавању италијанских аспирација на источни Јадран по завршетку рата.

Ставови према југословенском питању и стварању југословенске државе имали су одређеног значаја у односима између Ватикана и Краљевине Србије у временима која је обележио Први светски рат. На почетку рата, цела католичка хијерархија, укључујући и ону у југословенским земљама, недвосмислено је прихватила политику Беча. До краја рата, суочени са опасношћу од Италије, ставови већине католичких бискупа у југословенским земљама су еволуирали, те су они у одлучујућим недељама крајем 1918. подржали уједињење Срба, Хрвата и Словенаца у југословенску државу. Овакво држање католичког клера представљало је политички и морални пораз за Ватикан.²²

Стара Србија (Косово и Метохија) истраживани су у вези са положајем српског становништва, које је после стицања независности Србије и Црне Горе на Берлинском конгресу остало да живи под османском влашћу у положају неравноправних грађана изложено анархији и турско-арбанашком зулуму. Са оснивањем Албанске лиге, чији циљ је био да створи велику Албанију са Косовом и Метохијом у свом саставу, и сукобима који су уследили између Лиге и османских власти, положај српског становништва се још више погоршао. По окончању сукоба са Лигом, користећи Албанце против Срба, Османско царство је наставило терор, што је изазвало перманентни егзодус Срба све до ослобађања Старе Србије 1912. и 1918.²³ Положај Срба у Старој Србији сагледан

веома споро је мењала свој негативан став према плановима из Декларације. Основни разлог за то био је у деловању Супила и Југословенског одбора који су појачали неповерење према српском православљу на Западу (Marković, 2011; Marković, 2016; Stanić, 2016).

²² Потреба да се брани католичанство на истоку Европе и на Балкану, као и да се сузбију утицаји православне Русије, повезала је Ватикан и Хабзбуршку монархију, као последњу велику католичку државу у Европи, у чврст савез. Код закључења конкордата Краљевине Србије са Ватиканом до израза су дошли обострани интереси, иако је Света Столица том приликом своје интересе ставила изнад интереса Беча. Током рата, у сукобу са Србијом, Ватикан је отворено показао да је на страни Монархије. Јединствен став по том питању имала је цела католичка хијерархија, па тако и она у југословенским земљама, међу којима су предњачили језуити. Посебно језуите у Босни, које је предводио надбискуп врхбосански др Јосип Штадлер, као изразити експонент бечке политике у овој покрајини, били су противници Краљевине Србије и Срба. Због пристрасности према Двојној монархији, њен нестанак на крају рата за Ватикан је била истинска катастрофа. Нестанком Аустроугарске главни савезник Свете Столице на Јадрану постала је Италија (Marković, 2011; Marković, 2016; Stanić, 2016).

²³ Исељавања српског становништва обележио је цео 19. век, али прави егзодус Срба из Старе Србије почео је 1876. године. О размерама егзодуса сведоче подаци Владана Ђорђевића, када је само у раздобљу 1880.–1898. године са овог подручја побегло у Србију око 60.000 људи. Поврх тога, преки војни суд – урфија је током четворогодишњег рада (1882–1886) осудио и

је на примеру Дечанског питања и Источке афере. Резултати изнети у научној дескрипцији говоре о томе да је Дечанско питање отворено крајем 19. века, када је историјски изузетно важан српски манастир Дечани дошао под управу руских монаха из келије светог Јована Златоустог на Светој гори. До овога је дошло због притиска албанских првака на сам манастир и метохијске Србе, а са циљем да се олакша тежак положај у коме су се нашли. Како се радило о врло сродним православним народима са готво истоветном основом верско-етничког идентитета, појава руских монаха у Дечанима изазвала је поделу међу метохијским Србима на руску и српску странку и довела до русификације међу њима. На овај начин отворено питање решено је 1916. године, када су трупе Аустро-Угарске интернирале руске келиоте у логор у Мађарској.²⁴ „Источка афера“ је сукоб две српске породице у национално компактном селу Исток, у Метохијском Подгору, које је било познато по свом отпору Арбанасима. Сукоб је прерастао у крвави породични рат, који је пружио прилику околним Арбанасима и османској власти да га искористе, како би село уништили а његове житеље приморали да напусте своје домове и имања. Поред отпора Арбанасима и османској власти, као веома битан услов за опстанак српског народа у Старој Србији у 19. и 20. веку истакли су се слога и јединство.²⁵

Резултатима наше анализе потврђена је потпуна научна дескрипција за истраживачка питања из времена Краљевине СХС/Југославије. Према оценама садржаним у дескрипцији, с обзиром на то да је у многоме зависила од одно-

погубио 7.000 Срба. Посебно тешку околност за опстанак српског становништва представљали су стални арбанашки зулуми. Поред исељавања, један део српског становништва је да би се спасао прибегао исламизацији. Примајући ислам Срби су преузели арбанашку ношњу и језик, а женидбом са арбанашким девојкама улазили су у арбанашке фисове а преко њих у родовске и племенске заједнице Арбанаса. На тај начин су губили осећај српске припадности и претапали се у Арбанасе. Њих су Срби, који су остали верни православној традицији, називали Арнауташима. Исламизовани и арбанизовани Арнауташа имали су изразито непријатељски став према својој старој српској средини и представљали су ударну песницу арбанашког експанзионизма (Marković, 2007; Nedeljković, 2011).

²⁴ Манастири су као носиоци духовног наслеђа имали значај чувара верско-етничког идентитета. Будући да је идентитет међу хришћанима Османског царства до XIX века био верско-етнички, манастир Дечани је за Краљевину Србију био од великог значаја, јер је преко њега мрежа српских учитеља и свештеника требало да очува и учврсти српски идентитет у Метохији. Како аутокефална српска црква Краљевине Србије није могла да у већем броју пошаље монахе Србима на Косову и Метохији, који су у то време били под јурисдикцијом Цариградске патријаршије, долазак руских монаха довео је до губитка манастира. С обзиром на то да је манастир играо кључну улогу у образовању локалног и ширег српског идентитета, прелазак у руке руских монаха могао је да води и промени тог идентитета. То је у добу национализма постало лакше него икада раније (Marković, 2007).

²⁵ Сукоб који је био познат под именом „Источка афера,“ како се цео овај случај називао у званичним документима Министарства иностраних послова Краљевине Србије, избио је у пролеће 1903. године. Трајао је све до ослобођења од Турака и однео је 15 људских живота. Догодио се у време, када је у Старој Србији беснео антиреформни покрет Арбанаса. Овај покрет је био усмерен искључиво против српског становништва у Османској царевини и завио је у црно многе српске породице на Косову и Метохији (Nedeljković, 2011).

са два најбројнија народа Срба и Хрвата, стварање југословенске државе се испоставило као грешка. У државној заједници, Хрвати су у Србима гледали конститутивну и супростављену другост. Та другост омогућила је Хрватима да најпре конституишу нацију, тако што су у њу укључили целокупни католички живаљ без профилисане национале свести настањен на периферним просторима, а потом и да је хомогенизују. У сталним трвењима са Хрватима, предвођени својим научницима и политичарима, Срби су трошили сопствену стваралачку снагу доследно спроводећи концепцију о троименом народу и после о интегралном југословенству. Као последица тога само код Срба је почео да се јавља двоструки идентитет, српски и југословенски. Односно, верујући да су стварањем југословенске државе у њој окупили највећи део народа, Срби су сматрали да су најважнији циљ остварили. Самим тим постали су народ без циља и изгубили подстицај за јачање националне мотивације (Jagodić, 2003; Petranović, 1993: 23–55). Услед губитка националне мотивације и циља, у условима трвења са Хрватима, најизразитије последице су се виделе на примеру друштвеног и политичког амбијента у којем је живео српски народ с територије Хрватске. С обзиром на то да је у Хрватској постојао српски етнички простор (СЕП), који су одређивали апсолутна већина Срба у националној структури, континуитет живљења у бар десет генерација и старији од тога, домицилни карактер и ненасилни начин насељавања у односу на припаднике других народа, а како се радило о изузетно пасивним крајевима са доминатно аграрном привредом, југословенска држава није учинила ништа у погледу промене и развоја његове привредне основе, изградње саобраћајне инфраструктуре и ширења и јачања мреже просветних и културних институција. На тај начин, српски етнички простор у Хрватској остао је изложен агресивном хрватству, које је у функцији интереса универзалног католичанства настојало да шири своје утицаје и границе у складу са захтевима Римокатоличке цркве (Вајагић, 2009). Раздирана трвењима у унутрашњој политици, Краљевина је на међународној сцени била без правих пријатеља. Веровање у традиционална пријатељства била је трагична заблуда српске и југословенске политичке мисли и праксе. Ту заблуду је на драстичан начин потврдио политички однос Уједињеног Краљевства, које је предвођено „поквареним политичарима“, склоним манипулацијама, Черчиллом и Идном, водило вероломну политику према Краљевини Југославији. У суштини, крајње промишљена и прагаматична, та политика је била искључиво у складу са државним интересима Уједињеног Краљевства (Воџић, 2016: 9).

Судећи по мишљењу критике научна дескрипција тема из Другог светског рата у већини случајева дата је делимично, чак непотпуно и нетачно. Истраживаче је највише привлачило да одреде улогу, значај и међусобни однос између Југословенске војске у отаџбини (ЈВуО) и Народноослободилачког покрета (НОП). Као непотпуне и нетачне одбачене су оцене по којима је Дража Михаиловић у јуну 1941. написао меморандум „Хомогена Србија“, иако је тај документ саставио адвокат Стеван Мољевић, који се с Михаиловићем први пут срео тек маја 1942. Односно, оцене да је НОП 1943. бројао више од 300.000 људи, иако је крајем те године имао свега 50–60.000 или, према другим изворима,

90.000 бораца, као и да је победу у Југославији извојевао „сопственим снагама“, иако је у томе пресудну улогу у јесен 1944. имало 414.000 совјетских, док је у томе учествовало само око 40.000 југословенских бораца (Simić, 2013: 11). Ипак, и поред указивања на одређене методолошке недостатке код коришћења извора и литературе, изведене су потпуније оцене о једном и другом покрету. ЈВуО је у борби против окупатора примењивала тактику пасивног отпора уз вођење герилског рата ниског интензитета и повремене саботаже, при чему се водила реалистичним претпоставкама да ће рат бити дугачак и тежак, те да је неопходно да се избегну велике и беспотребне, пре свега, цивилне, жртве. Насупрот ЈВуО, НОП је форсирао масовни устанак, без обзира на српске жртве, па чак и могућност да се постигне иоле трајнији успех.²⁶

Процес настанка војске Недићеве Србије дата је у потпуности. Током јуна и јула 1941. године, са почетком партизанске устаничке борбе, дошло је до грађанског рата. Тада су се на удару партизанских снага нашли жандарми, свештеници, угледни сељаци, сеоски одборници и резервни официри. Настојећи да спречи разбуктавање овог рата у Србији, Недић је 6. септембра 1941. године формирао српске оружане одреде, и поред великог неповерења самих Немаца у те одреде. Због тог неповерења, оружани одреди, али и цела влада били су под стриктном контролом немачког окупатора. Сходно таквој контроли, посебно је важно да се истакне да је влада Милана Недића у 1942. години збринула 160.000 регистрованих избеглица, од којих су 63.000 чинила деца.²⁷

С обзиром на то да се настојања да се докаже постојање српског нацизма у ужем смислу везују за Димитрија Љотића и његове „квислиншке фаланге“, а да се шира основа за ову појаву настоји да нађе у култури (Светислав Стефановић, Владимир Велмар-Јанковић, Велибор Јонић и др.), као и у покушајима реформе језика Стевана З. Иванића („Српски језик као израз српског духа“, Про-

²⁶ Током рата ЈВуО је била ангажована на изградњи и јачању сопствене војне организације, како би у „одсудном часу“, у тренутку искрцавања западних савезника, прерасла у акцију великог стила и пружила им значајну и ефикасну помоћ. Као разлози за њен пораз наводе се: примена тактике ниског интензитета, што је било противно српском менталитету, који је тежио архетипу устаничке борбе из славне прошлости; постојање самовоље и недисциплине код једног дела команданата (Коста Пећанац, Момчило Ђујић, Павле Ђуришић), као и одсуство јединствене команде и комуникације између штабова раштрканих одреда ЈВуО. Насупрот њима, НОП је златореком реториком и идеолошком индоктринацијом задобијао следбенике и јачао. То се посебно односи на мобилизацију „пречанских“ Срба, у чему су предахитрили ЈВуО. Суштинску предност у рату НОП-у је донела безскрупулозна спремност да акције изводе не осврћући се на одмазду окупатора над локалним становништвом (Bakić, 2017; Novaković, 2006).

²⁷ Како су према српским државним одредима били неверљиви, Немци су били спремни да Недићевој влади дозволе само ограничено појачање жандармерије и полиције без тешког наоружања. Основни разлог за неповерење био је у страху од организације Драже Михаиловића, која је међу припадницима одреда имала своје присталице. Због тога су Немци вршили потпуну контролу: Управни војни штаб је надгледао рад министарства Недићеве Србије; командант СС-а и полиције у својој надлежности је имао полицију безбедности, службу безбедности, Специјалну полицију Управе града Београда, као и Полицију поретка, која је вршила организацију и команду над Српском државном стражом; Гестапо је организовао мрежу тајних агената, који су пратили рад и информисали се о чиновницима државне управе (Marijan, 2014).

светни гласник, 1944), таква настојања остала су недовољно уверљива. Због тога је научна дескрипција ове појаве непотпуна односно делимична (Ljušić, 2009: 2).

Научна дескрипција проблема геноцида на простору НДХ-а обухватила је холокауст над Ромима, који су, поред Срба и Јевреја, такође масовно убијани у концентрационом логору Јасеновац и на другим стратиштима, као и уништавање српских православних богомоља. Питање холокауста над Ромима у НДХ-а обрађено је делимично, јер су изостали целовито тумачење злочина и навођење писаца који су у књижевности писали о овој теми. Односно, учени су пропусти у настојањима да се утврди тачан број убијених Рома у Јасеновцу. И поред тога, наведени број убијених Рома износи: 17.960 с именом и презименом и 5.273 неименованих, односно укупно 23.233. Ипак, потребно је да се истакне да је холокауст био обележје епохе, да је почивао на расизму и „антициганизму“, који у Европи имају своје историјске корене, те да је врхунац достигао под Адолфом Хитлером и нацистима (Šteković, 2008: 17). Уништавање српских богомоља од стране усташа дато је у потпуности. Резултати истраживања су недвосмислено потврдили да је на примеру фрушкогорских манастира врло упечатљиво одсликана спрега између Римокатоличке цркве и усташа на геноцидном уништавању српског народа и свих његових духовних и материјалних тековина, а посебно богомоља. Један од циљева био је и да се у појединим манастирима уведу католички монашки редови. Крај рата није значао и крај страдања српских богомоља, које се наставило и касније под комунистима.²⁸

По мишљењу критике, научна дескрипција социјалистичког периода Југославије, у годинама после Другог светског рата, дала је потпуну оцену сложених питања међународних односа Хрвата и Срба у Хрватској, стварање система логора за комунисте и друге југословенске грађане који су подржали Резолуцију Информбироа и боравак Алојзија Степинца у Лепоглави. Из садржаја дескрипције види се да су се и Хрвати и Срби жалили: Хрватима је сметао прогон њихових кадрова и брисање националних садржаја из наставних програма, док је Србе погађао неадекватан третман у институцијама, у којима је било кадрова школованих у НДХ. Међутим, положај Срба додатно су оптеретили масовна хапшења и убиства без суда усташа и домобрана. Односно, у првом реду изузетно тешко економско и материјално стање српског живља у устаничким и пострадалим крајевима Хрватске.²⁹ У таквим околностима, како

²⁸ Српске богомоље су у изузетно великом броју страдале од стране усташа током Другог светског рата. На подручју НДХ уништено је највише црквеноисторијских споменика, у односу на све остале области, у поробљеној Европи. У томе су заједнички учествовали политички органи власти и Римокатоличка црква с намером да се, на том подручју, затру сви белези и трагови о постојању српског народа, као и да се на основу хрватског државног права створи етнички и верски – римокатолички чиста велика хрватска држава (Krestić, 2007).

²⁹ Хрватско руководство је потпуно занемарило и игнорисало веома тешко стање српског народа у крајевима Хрватске, где је он живео и у току рата повео борбу за сопствени опстанак против гедноцидног усташког терора. После рата, руководство Хрватске је заузело став о потреби да се прво обнавља и развија хрватски север, крајеви северно од Саве, који је требало да у каснијој

су то потврдили резултати истраживања, једини предуслов за друштвену промоцију српских комуниста с крајишких простора био је бескомпромисан обрачун са сопственом традицијом и националним вредностима. Односно, управо су немање слободе у погледу очувања националних и културних вредности и сиромаштво представљали два основна узрока пропасти Срба у Хрватској (Linta, 2003).

Систем логора за масовну изолацију политичких противника Титовог режима (комуниста и других југословенских грађана) који су подржали Резолуцију Информбироа је по начину изолације, унутрашњем систему организације, броју заточеника и коначно броју мртвих био исто тако страшан, ако не и страшнији, од система ГУЛАГ-а у Совјетском Савезу, у исто то време. Превасходни циљ који се оснивањем логора хтео постићи односио се на стварање ефикасног механизма за преваспитавање чланова КПЈ, који су се одвојили од партије и изјаснили за Резолуцију.³⁰ Борба за истину о Голом отоку и мрежи логора била је веома тешка и опасна, јер је један део докумената о раду ових логора уништен, док се остатак деценијама налазио у поседу Управе државне безбедности (УДБ). Услед тога тачан број логораша није лако утврдити, али се основано може претпоставити да је приближно 12% или између 54.000 и чак 61.000 чланова КПЈ било затворено. У логорима је број ухапшених и осуђених Срба и Црногораца био већи од процентуалног удела тих народа у становништву ФНРЈ, док је код Хрвата и Словенаца тај број био мањи. Поред овога, у НР Хрватској и НР Босни и Херцеговини је

фази помогну развој хрватског југа. Због такве политике, у пострадалим српским крајевима на најдрастичнији начин су се испољавали тешки проблеми у виду: несташице хране, одеће, обуће, станова и појаве болести, као и многи други. Изражен је био и проблем у вези са изградњом и обнављањем школских објеката, као и недовољним бројем Срба међу просветним радницима и чиновницима уопште. Овакву ситуацију још су директно пратили неповољни услови за свештенике и вернике СПЦ. Због свега тога Срби су тежили пресељењу у Војводину и друге активније крајеве Југославије (Linta, 2003).

³⁰ Мрежа концентрационих логора за политичке противнике у социјалистичкој Југославији основана је после Резолуције Информбироа, која је оштро критиковала КПЈ, а Тита, Кардеља, Ђиласа и Ранковића директно оптужила да воде политику супротну идеологији марксизма-лењинизма и непријатељску према Совјетском Савезу. Дискусије и изјашњавања у вези са тим довели су до политичког подвајања унутар КПЈ и проширили су се на структуре безбедности и цело друштво. То је уплашило вођство државе за његову судбину у околностима сукоба са СССР-ом и изазвало његов језив бруталан одговор. Бруталност је још више појачавао и карактер конкретних особа попут Анте Раштегорца и Јова Капичића Капе, које су логорима управљале. Поред најпознатијег Голог отока, мрежу су чинили још и логори на острвима Свети Гргур, Угљан, Раб, Вис, Корчула и Рам (на Дунаву); као и логори и затвори на копну: Сисак, Лоњско Поље, Вареш, Јасеновац и Петроварадин; и затвори у Билећи, Забели, Зеници, Старој Градишци, Сремској Митровици, Бањници, београдској Главњачи, Лепоглави и Пожаревцу. За врх КПЈ је изолација њених противника била потпуно легитимна, тако се Едвард Кардељ врло основано сматра за инспиратора идеје о Голом отоку, док се као проналазач локације за логор помиње Иван Крајачић, шеф УДБ-е за Хрватску. Људи су хапшени под окриљем право партијско-полицијског подухвата, чим би се посумњало да су спремни на „издају“, док је процедура спровођена ван правних институција и мимо правних стандарда. У логоре су се слали само на основу административне одлуке, без претходне истраге и регуларног суђења, просто – превенције ради (Вајагић, 2017; Ђурић, 2005; Јанковић, 2017).

број ухапшених Срба, у односу на укупан број ухапшених, био процентуално барем двоструко већи од њиховог учешћа у укупном становништву сваке од тих република. Оваква учесталост у хапшењу и осуђивању Срба и Црногораца указује на то да се против њих водио прикривени обрачун и да су органи УДБ-е сумњали у њихову поузданост. Због тога је у основи сукоба поводом резолуције ИБ-а био присутан и геополитички моменат, који је требало да одреди припадност Југославије Истоку или Западу, Хладним ратом подељене Европе. Односно, било је потребно да се Југославија политички одвоји од Совјетског Савеза (Вајагић, 2017; Ђурић, 2005; Јанковић, 2017).

Боравак Алојзија Степинаца у Лепоглави протицао је у прилично повољним условима за једну затворску установу. Он је ту живео мирно и безбедно, јер је био издвојен од одељења на којима су казну издржавали остали осуђеници. Истина је да Алојзије Степинац није био невина жртва комунистичког режима, те да су наводне тврдње о извршеној тортури над њим и његовој насилној смрти имале за циљ да послуже у сврху његовог проглашења за свеца. Надбискупов улазак међу светитеље потребан је оним снагама које теже рехабилитацији усташког покрета.³¹

Историчари су своју пажњу поклонили бројним питањима у вези са југословенском кризом и ратовим из деведестих година 20. века. Нетачна дескрипција односи се на повод краткотрајног рата у Словенији. Тачно је да је прави повод рата било словеначко запоседање граничних прелаза на признатим међународним границама Југославије. Другу ненаучну интерпретацију представља истицање искључиво српских злочина, а да се не истакне да је и противник починио злочин над њима. Пређутан је најпресуднији моменат за избијање рата у Босни и Херцеговини, а то је повлачење потписа Алије Изетбеговић с Кутиљеровог плана марта 1992. Није речено да је у хрватским акцијама „Бљесак“ и „Олуја“ убијено 1.500 српских цивила. Исто је урађено и по итању страдања и прогону Срба и другог неалбанског становништва 1999. године на Косову и Метохији (Simić, 2013).

Унутар југословенске кризе посебно је истраживан рат у Хрватској и научно утемељена дескрипција заснована на нормама војне науке и егзактним историјским чињеницама потврдила је да је то био грађански или унутрашњи рат.³² На основу тог објашњења се као неистинити и неутемељени могу оспо-

³¹ Алојзије Степинац је у Лепоглави боравио у релативном комфору с обзиром на то да је имао две просторије, од којих је једна претворена у капелу, у којој је он свакодневно и несметано обављао верске обреде. Њему је било допуштено да ради, устајао је и одлазио на починак у време које му је одговарало, добијао је укусну и разноврсну храну, редовно је шетао, примао посете у неограниченом трајању, док су се сва службена лица према њему опходила пристojно и с поштовањем. Изолација је имала за циљ максималну заштиту надбискупа, чија је личност била у средишту пажње међународне јавности, те држава због тога није желела да допусти да му се догоди било каква непријатност. Живот је окончао природном смрћу, што су неопозиво потврдиле све анализе његових земних остатака, како оне извршене после ексхумације, тако и оне обављене непосредно после смрти (Vožić, 2012).

³² Научна истина да се у Хрватској водио грађански рат потврђена је карактером самог рата, који је у тој бившој југословенској републици био узрокован широким историјским и друштвеним контекстом. Као веома важан моменат у рату мора да се издвоји учешће спољног фактора на страни оружаних снага Хрватске још од самог момената избијања првих

рити званични хрватски ставови (иначе усвојени октобра 2000. године у хрватском Сабору у виду Декларације о Домовинском рату) да су „војну агресију на Хрватску извршили Србија и Црна Гора и оружане снаге ЈНА, заједно са оружаном побуном дела српског становништва у Хрватској“ (Golubović, 2006: 17).

Узимајући у обзир рат на простору бивше Југославије, целовита научна дескрипција је указала на одређене политичке и друштвене последице, које је због рата имао српски народ. Пре свега, правно-политичка борба коју наследнице бивше СФРЈ воде око поделе југословенског наслеђа и освајања доминантних геополитичких позиција, чиме се, с обзиром на то да се у том сукобу не бирају средства, може основано закључити да је садашњи виртуелни мир само наставак претходног рата сасвим другим и различитим средствима. У миру, српском народу и даље прети опасност с хрватске стране, која се није одрекла својих претензија на границе до Дрине и Земуна. Како је током рата из двадесетих, прогоном крајишких Срба, у потпуности спроведена идеја о етнички чистој хрватској држави, која је до тада деловала само као плод маште појединих занесењака, онда не треба данас занемарити опасност од преласка на следећу тачку програма, а то је територијално проширење Хрватске на рачун наших простора. Ово је тим пре озбиљна претња, јер је званични Загреб и даље највећи непријатељ Србије, који је навикао да корак по корак реализује своје замисли (Božić, 2011; Golubović, 2006).

Током двадесетих година 20. века, упоредо са ризицима и претњама из окружења, под окриљем захтева за већом аутономијом и регионализацијом, на научно неутемељен начин, у самој Србији дошло је до инструментализације и отварања војвођанског питања. У аргументованим објашњењима поводом овог питања потврђује се његова историјска неоснованост и указује на то да његово отварање у пракси води ка слабљењу и разбијању Србије, са циљем да се Војводина издвоји из њеног састава.³³ Исто време, у Србији, обележио је

оружаних сукоба. Односно, да је од тренутка потписивања Венсовог плана, 22. новембра 1991. године, Југословенска народна армија (ЈНА) дефинитивно иступила из рата у Хрватској. Са становишта међународног права, посебно је важно да се истакне да су суверенитет и једна врста међународног признања Републике Српске Крајине (РСК) происходили из мировних планова (од Венсовог плана до Плана УН 3–4 који је Контакт-група понудила представницима Хрватске и РСК), као и из чињенице да је РСК била призната за пуноправног учесника на многобројним међународним конференцијама. Коначно, потребно је истаћи и то да је лицемерна пракса Запада, која не уважава начела универзалности права, једнакости и равноправности, Хрватској признала право самоопредељења и отцепљења од СФРЈ, а да то исто право није признала РСК у односу на Хрватску и Републици Српској у односу на Босну и Херцеговину. С обзиром на то да је ова пракса примењена у односу на бившу Југославију, она је изричито ограничена на Источну Европу и СССР и као таква не може да буде преседан за будуће случајеве (Golubović, 2006).

³³ Процес регионализације Србије представља опасност по државни и национални интегритет Србије, због дезинтегрисаности духовног бића српског народа и развијених партикуларизама. Њеним спровођењем дошло би до слабљења и потпуног разбијања Србије. Као потпуно научно неутемељене одбацују се тврдње да је Војводина у оквирима Хабзбуршке монархије имала своју посебност и да је њу 1918. године унела у нову државу. У научним објашњењима се истиче да је Војводина некада била само географски појам (изузев кратког, десетогодишњег периода средином 19. века, када је била и политички појам), како су аутономију имали само Срби с подручја Јужне Угарске, али да је и она укинута уочи Првог светског рата, те како је, према томе,

ауторитарни и антидемократски поредак, у којем је до изражаја дошла једностраност, јаловост и немоћ политичких странака. Студентски протест је у таквим условима 1996. иступио као истинска демократска алтернатива, која је захтевала и подстакла демократски преображај српског друштва (Vučinić, 2007). Суочено са оваквим изазовима друштво се све више суочавало са потребом да се одреди улога и место интелектуалаца у процесима подстакнутим кризом. У том смислу, како би се нашло решење и санирале њене последице, ангажман интелектуалаца мора да буде у служби државе и нације, а његова веза са политиком може да постоји само онолико колико то захтевају национални и државни интереси (Božić, 2017).

Из резултата наших истраживања, до којих смо дошли анализом садржаја приказа и критика о научној литератури из области историографије у Српском/Књижевном листу, установили смо да је она писана емпиријски тачно, реално и трезвено, те у духу критичког промишљања. Поред тога, и научна дескрипција је нашим истраживањима, великим делом, потврђена као потпуна и тачна. Тиме су задовољени најважнији предуслови за чврсто научно утемељене историографске литературе. Као још један важан резултат наших истраживања, а с обзиром на то да се највише приказа и критика односи на процесе и појаве из националне историје у новом веку и из савремене историје, мора се истаћи да је научна дескрипција потпуна и тачна у случају националне историје у новом веку и у оквиру овог периода у 19. веку, као и у првој половини 20. века. Односно, да је научна дескрипција делимично тачна, па чак и непотпуна и нетачна, у случају Другог светског рата и југословенске кризе и рата из деведесетих година 20. века. Такав резултат наше анализе указује на постојање отворених питања у случају ових појава и процеса. Како би се решила ова питања, потребно је наставити истраживања у вези са овим процесима, али и отворити истраживања неких појава и процеса, као што је на пример питање геноцида над српским народом у Независној Држави Хрватској током Другог светског рата, и њихових ширих последица на укупне историјске токове до данас.

Прилог – Табела 1 Историјски извори са елементима класификације

Историјски извори	Укупно	%
Физички остаци (материјална култура)	1	1,62
Усмено пренесена грађа	0	0
Натписи, новац, скулптуре и остале врсте материјала	0	0
Документи и други писани остаци	18	29,03
Аутобиографски извори (дневници, мемоари и друго)	4	6,45

нису могли унети у заједницу са Србијом. Односно, посебно се инсистира на томе да је смисао аутономије био да подржи интеграцију српске нације, а не, као што се неосновано сугерише, да од Војводине ствара посебну државу. Коначно, једини исправан начин да се сагледа њена историја јесте у њеној историјској судбини сверне српске покрајине, која је Србију спајала са Европом, а војвођанским Србима, суоченим са покушајима денационализације, германизације и мађаризације, наметала упорну борбу за право на националну посебност и политичка права (Božić, 2011; Radojević, 2014).

Историјска дела и остала литература	2	3,22
Штампа	1	1,62
Филмови, микрофилмови и друго	0	0
Лична опажања (самог писца или људи које интервјуише)	7	11,29
Две или више врста историјских извора из наведене класификације	29	46,77
Укупно	62	100
%	100	100

Извор: Списак референци – списак приказа и критика из *Српског/Књижевног листа*

Прилог – Табела 2 Историјски извори са поделом на примарне и секундарне

Историјски извори са поделом на примарне и секундарне	Укупно	%
Примарни извори	32	51,61
Секундарни извори	2	3,22
Примарни и секундарни извори	28	45,16
Укупно	62	100
%	100	100

Извор: Исто као Прилог – Табела 1.

Прилог – Табела 3 Научна дескрипција са елементима класификације

Научна дескрипција са елементима класификације	Укупно	%
Потпуно/тачно	53	85,48
Делимично тачно	7	11,29
Нетачно/непотпуно	2	3,22
Укупно	62	100
%	100	100

Извор: Исто као Прилог – Табела 1.

Списак референци

а) Списак приказа и критика из *Српског/Књижевног листа*

Bajagić, D. (2009). Globalna naučna sinteza: Sofija Božić, Srbi u Hrvatskoj 1918–1929, Beograd, 2008, *Književni list: Mesečnik za književnost, kulturu i društvena pitanja*, 81–83, 17.

Bajagić, D. (2017). Koliko je ljudi robijalo na Golom Otoku: Zatočenici Golog Otoka: registar lica osuđivanih zbog Informbiroa: dokumenta Uprave državne bezbednosti FNR Jugoslavije, priredili: Akademik Dragoslav Mihailović, Prof. dr Miroslav Jovanović, Dr Goran Miloradović, Dr Aleksej Timofejev, Dokumenta službi bezbednosti, knj. 1, Beograd, 2016, *Srpski Književni list: Mesečnik za književnost, umetnost i kulturu*, 17/122, 16.

Bakić, D. (2017). Memoari kapetana Vučković: Zvonimir Vučković, Sećanja iz rata, Beograd, 2015, *Srpski Književni list: Mesečnik za književnost, umetnost i kulturu*, 17/122, 11.

- Basta, D. (2011). Jedno „nesamrtno ime“ našeg bibliotekarstva i naše istorijske nauke: Dr Svetlana Mirčov, Jovan N. Tomić – Bibliotekar i naučnik, Beograd, 2007, *Književni list: Mesečnik za književnost, kulturu i društvena pitanja*, 99, 16.
- Božić, S. (2007). Obnova časopisa: Srpsko-dalmatinski magazin, Zagreb–Split, 2006, *Književni list: Mesečnik za književnost, kulturu i društvena pitanja*, 64, 13.
- Božić, S. (2008). Jovan Skerlić: Arhivska zbirka Jovana Skerlića u Univerzitetskoj biblioteci, proredili Danica Filipović i Nikola Mirković; Beograd, 2007, *Književni list: Mesečnik za književnost, kulturu i društvena pitanja*, 70, 5.
- Božić, S. (2009). Ozbiljna naučna studija: Dr Irena Arsić, Srpska pravoslavna crkva u Dubrovniku do početka XX veka, Trebinje–Dubrovnik–Beograd, 2007, *Književni list: Mesečnik za književnost, kulturu i društvena pitanja*, 79/80, 8.
- Božić, S. (2010). Nezaobilazna knjiga: Irena Arsić, Dubrovačke teme XIX veka, knjiga I, Beograd, 2009, *Književni list: Mesečnik za književnost, kulturu i društvena pitanja*, 97/98, 8.
- Božić, S. (2011). Vasilije Krestić, Istoričar u vremenu prelomnih i sudbinskih odluka, *Književni list: Mesečnik za književnost, kulturu i društvena pitanja*, 102, 5.
- Božić, S. (2012). Demistifikacija zatočeništva i smrti Alojzija Stepinca: Dane Mirić, Stepinac u Lepoglavi: zapisi nadbiskupova čuvara, Zagreb, 2011, *Srpski Književni list: Mesečnik za književnost, umetnost i kulturu*, 2/107, 7.
- Božić, S. (2016). Šta bi bilo da nas Karađorđevići nisu napustili: Kristina Oksenberg Karađorđević, Kraljevska dinastija: povratak kući porodice Karađorđević, Beograd, 2015, *Srpski Književni list: Mesečnik za književnost, umetnost i kulturu*, 15/120, 8 i 9.
- Božić, S. (2017). Živo memoarsko delo: Vasilije Đ. Krestić, Zapamćenja, Novi Sad, 2016, *Srpski Književni list: Mesečnik za književnost, umetnost i kulturu*, 17/122, 7 i 8.
- Đurić, M. V. (2005). Satiranje protivnika: Dragoslav Mihailović, Kratka istorija satiranja, Beograd, 2005, *Književni list: Mesečnik za književnost, kulturu i društvena pitanja*, 40, 13.
- Glišović, D. (2003). Nizozemski putopisci o Balkanu: Jelica Novaković-Lopušina, Srbi i jugoistočna Evropa u nizozemskim izvorima do 1918, Beograd, 1999, *Književni list: Mesečnik za književnost, kulturu i društvena pitanja*, 11/12, 18.
- Golubović, P. (2006). Građanski rat u Hrvatskoj: Mihajlo Vučinić, Građanski rat u Hrvatskoj 1991–1995, Beograd, 2005, *Književni list: Mesečnik za književnost, kulturu i društvena pitanja*, 43, 17.
- Jagodić, M. (2003). Srpske stranputice: Predrag Protić, Između samoobmana i zabluda (politički eseji), Srbinje–Beograd–Valjevo, 2003, *Književni list: Mesečnik za književnost, kulturu i društvena pitanja*, 13, 8.
- Janković, V. (2017). Geneza i metod golootočkog petoknjižja: Dragoslav Mihailović, Goli otok, knj. 1–5, Beograd, 1990, 1995, 2011 i 2012, *Srpski književni list: Mesečnik za književnost, umetnost i kulturu*, 17/122, 1, 14.
- Krestić, V. (2007). Fruškogorska svetila: Dinko Davidov, Svetila Fruške gore, Beograd–Novi Sad, 2006, *Književni list: Mesečnik za književnost, kulturu i društvena pitanja*, 57, 5.
- Krestić, V. (2012). Knjiga je lepa koliko je lepa i srpska Sentandreja: Dinko Davidov, Sentandreja srpske povesnice, Beograd–Novi Sad, 2011, *Književni list: Mesečnik za književnost, kulturu i društvena pitanja*, 103, 14.

- Leš, F. (2017). Ranke kao istoričar Srba: Leopold Ranke, Srpska revolucija, Hamburg, 1829, priredio Lolić, M., *Srpski književni list: Mesečnik za književnost, umetnost i kulturu*, 17/122, 24.
- Lint, M. (2003). Sudbina srpskih ministara u Hrvatskoj: Čedomir Višnjić, Partizansko ljetovanje – Hrvatska i Srbi 1945–1950, Zagreb, 2003, *Književni list: Mesečnik za književnost, kulturu i društvena pitanja*, 13, 3.
- Lolić, M. (2005). Temelji moderne srpske prosvete: Arsen Đurović, Modernizacija obrazovanja u Kraljevini Srbiji 1905–1914, Beograd, 2004, *Književni list: Mesečnik za književnost, kulturu i društvena pitanja*, 40, 8.
- Ljušić, R. (2005). Pošten gubitnik: Dragoljub Jovanović, Ljudi, ljudi... Medaljo ni devedeset četvorice političkih, javnih, naučnih i drugih savremenika, Beograd, 2005, *Književni list: Mesečnik za književnost, kulturu i društvena pitanja*, 39, 16.
- Ljušić, R. (2009). Duh palanke ili duh plemena: Holm Zundhauzen, Istorija Srbije od 19. do 21. veka, Beograd, 2008, *Književni list: Mesečnik za književnost, kulturu i društvena pitanja*, 81–83, 2.
- Marijan, St. V. (2014). Rasvetljavanje jednog zatamnjenog perioda srpske istorije: B. Dimitrijević, Vojska Nedićeve Srbije, Beograd, 2014, *Srpski književni list: Mesečnik za književnost, umetnost i kulturu*, 9/114, 26.
- Marković, S. (2007). Dečansko pitanje, drugi tom Kosovske trilogije: Dušan T. Bataković, Dečansko pitanje, Beograd, 2007, *Književni list: Mesečnik za književnost, kulturu i društvena pitanja*, 59/60, 8.
- Marković, S. (2011). Priroda odnosa jedne velike sile i malih država: Dragoljub R. Živojinović, U potrazi za zaštitnikom. Studije o srpsko-američkim vezama 1878–1920. godine, Beograd, 2010, *Književni list: Mesečnik za književnost, kulturu i društvena pitanja*, 99, 4.
- Marković, S. (2016). Vatikanska trilogija akademika Dragoljuba R. Živojinovića: Dragoljub R. Živojinović, Vatikan, Srbija i stvaranje jugoslovenske države, Beograd, 2013, *Srpski književni list: Mesečnik za književnost, umetnost i kulturu*, 14/119, 1, 4 i 5.
- Marković, S. (2017). Posrednik između srpske i zapadnih kultura: Dušan Bataković, Dešifrovanje prošlosti, Beograd, 2016, *Srpski književni list: Mesečnik za književnost, umetnost i kulturu*, 19/124, 18.
- Maticki, M. (2003). Lekovita rajska reka: Dejan Medaković, Dunav reka jedinstva Evrope, Novi Sad, 2002, *Književni list: Mesečnik za književnost, kulturu i društvena pitanja*, 14, 13.
- Miletić, A. (2005). „Zakasneli razvoj“ Srbije: Mari-Žanin Čalić, Socijalna istorija Srbije 1815-1941, Beograd, 2004, *Književni list: Mesečnik za književnost, kulturu i društvena pitanja*, 31, 9.
- Mišić, D. (2014). Prilog istoriji parlamentarizma: Vlado St. Marijan, Povratak grofa od Takova, Beograd, 2013, *Srpski književni list: Mesečnik za književnost, umetnost i kulturu*, 8/113, 31.
- Nedeljković, S. (2011). Preispitivanje prošlosti: Suzana Rajić, Aleksandar Obrenović, Vladar na prelazu vekova – sukobljeni svetovi, Beograd, 2011, *Književni list: Mesečnik za književnost, kulturu i društvena pitanja*, 100, 15.

- Nedeljković, S. (2011). Mikroistorija istočkih konflikata: Radoš Ljušić, Vujkina vrata. Hronika podgorskog sela Istok, prvi deo, Beograd, 2011, *Književni list: Mesečnik za književnost, kulturu i društvena pitanja*, 102, 7.
- Novaković, A. (2006). Posle pola veka: druga strana: Kosta Nikolić, Dragoljub Mihailović, Beograd, 2005, *Književni list: Mesečnik za književnost, kulturu i društvena pitanja*, 44, 7.
- Popović, R. J. (2006). O prostoru nekadašnje Južne Srbije: Vardarski zbornik 5, SANU, Međuodjeljski Vardarski odbor, urednik Vladimir Stojanečević, Beograd, 2006, *Književni list: Mesečnik za književnost, kulturu i društvena pitanja*, 47/48, 7.
- Popović, R. J. (2013). Primer istinskog rodoljublja: Radoš Ljušić, Orientalni novinar, evropski političar Dimitrije Davidović (1789–1838), Beograd, 2013, *Srpski književni list: Mesečnik za književnost, umetnost i kulturu*, 6/111, 8.
- Radojević, M. (2014). Putokaz i odgovornost: Vasilije Đ. Krestić, Srbi u Ugarskoj 1790–1918, Novi Sad, 2013, *Srpski književni list: Mesečnik za književnost, umetnost i kulturu*, 8/113, 13.
- Rajić, S. (2002). Prošlost i perspektiva: Hagen Šulce, Pregled nemačke istorije, sa grafikonima, mapama i hronologijom, Beograd, 2001, *Književni list: Mesečnik za književnost, kulturu i društvena pitanja*, 3, 8 i 9.
- Rajić, S. (2002 i 2003). Struktura porodice: Aleksandra Vuletić, Porodica u Srbiji sredinom 19. veka, Beograd, 2002, *Književni list: Mesečnik za književnost, kulturu i društvena pitanja*, 5/6, 8–9.
- Ređep, D. (2005). Ni nalik na siromašne rođake: Dejan Medaković, Srbi u Zagrebu, Zagreb, 2004, *Književni list: Mesečnik za književnost, kulturu i društvena pitanja*, 31, 15.
- Simić, P. (2013). Kako se usklađuje nemačka uloga u pravljenju i pisanju srpske istorije, *Srpski književni list: Mesečnik za književnost, umetnost i kulturu*, 64/109, 2.
- Simić, P. (2013). Istorija u službi politike. Mari-Žanin Čalić, Istorija Jugoslavije u 20. veku, Beograd, 2013, *Srpski književni list: Mesečnik za književnost, umetnost i kulturu*, 6/111, 11.
- Sretenović, S. (2009). Važno istraživanje: Radoslav Vesnić Mlađi, Dr Milenko Vesnić – gransenjer srpske diplomatije, Beograd, 2008, *Književni list: Mesečnik za književnost, kulturu i društvena pitanja*, 84/85, 21.
- Stanić, V. (2016). Diplomacija duha: Dušan T. Bataković, Les sources françaises de la démocratie serbe (1804–1914), CRNS Éditions, 2013; Vojislav G. Pavlović, De la Serbie vers la Yougoslavie. La France et la naissance de la Yougoslavie 1878–1918, Institut des études balkaniques, Académie serbe des Sciences et des Arts, 2015, *Srpski književni list: Mesečnik za književnost, umetnost i kulturu*, 16/121, 10.
- Svedočenje o ličnostima. (2016). Porodična prepiska kneza Miloša Obrenovića, Iz Arhivske zbirke Joce Vujčića, priredila Tatjana Brzulović Stanisavljević, Beograd, 2015, *Srpski književni list: Mesečnik za književnost, umetnost i kulturu*, 16/121, 24.
- Šofranac, N. (2015). Detaljna priča o veku i po: Veselin Kostić, Britanija i Srbija: kontakti, veze i odnosi 1700–1860, Beograd, 2014, *Srpski književni list: Mesečnik za književnost, umetnost i kulturu*, 11/116, 7.
- Šteković, L. (2008). Knjiga sećanja i opomena: Dr Rajko Đurić, mr Antun Miletić, Istorija holokausta Roma, Beograd, 2008, *Književni list: Mesečnik za književnost, kulturu i društvena pitanja*, 71/72, 17.

- Šuletić, N. (2005). Moderan pristup prošlosti: Knut Čelstali, Prošlost nije što je nekad bila (uvod u istoriografiju), Beograd, 2004, *Književni list: Mesečnik za književnost, kulturu i društvena pitanja*, 31, 7.
- Šuletić, N. (2006). „Terapija“ moderne otuđenosti: Teodor Zeldin, Intimna istorija čovečanstva, Beograd, 2002, *Književni list: Mesečnik za književnost, kulturu i društvena pitanja*, 43, 9.
- Šuletić, N. (2007). Monografija o Moravi: Grupa autora, Morava, Beograd, 2006, *Književni list: Mesečnik za književnost, kulturu i društvena pitanja*, 54, 7.
- Vojinović, S. (2008). Duh vremena u prvoj polovini 19. veka: Petar V. Krestić, Izabrani tekstovi Teodora Pavlovića, Beograd, 2007, *Književni list: Mesečnik za književnost, kulturu i društvena pitanja*, 67, 17.
- Vojinović, S. (2012). Početak Srpske akademije nauka i umetnosti: Vasilije Đ. Krestić – Mile Stanić, Zapisnici sednica Društva Srpske slovesnosti 1842–1863, Knj. 1–2, Beograd, 2011, *Srpski književni list: Mesečnik za književnost, umetnost i kulturu*, 2/107, 8.
- Vojinović, S. (2017). Pozorišna periodika. Marta Frajnd, Ogledi o srpskoj pozorišnoj periodici (1871–1941), Novi Sad–Beograd, 2015, *Srpski književni list: Mesečnik za književnost, umetnost i kulturu*, 19/124, 10.
- Vučinić, M. (2006). Istorija između zablude i istine: Čedomir Antić, Istorija i Zabluda, Beograd, 2005, *Književni list: Mesečnik za književnost, kulturu i društvena pitanja*, 41, 9.
- Vučinić, M. (2007). Zbornik o studentskom protestu: Decenija 1996–2000 – spomenica studentskog protesta '96, uredio Čedomir Antić, Beograd, 2006, *Književni list: Mesečnik za književnost, kulturu i društvena pitanja*, 55, 8 i 9.
- Vučinić, M. (2007). Vizantijske slike: Radivoj Radić, Purpur i pergament, Beograd, 2006, *Književni list: Mesečnik za književnost, kulturu i društvena pitanja*, 63, 8.
- Vučinić, M. (2008). Stopedesetogodišnje poruke: Đorđe Natošević, Za što naš narod u Austriji propada, Beograd, 2007, *Književni list: Mesečnik za književnost, kulturu i društvena pitanja*, 70, 17.
- Vuletić, A. (2004). Prva biografija Tome Vučića Perišića: Radimir J. Popović, Toma Vučić Perišić, Beograd, 2003, *Književni list: Mesečnik za književnost, kulturu i društvena pitanja*, 23/24, 15.
- Vuletić, A. (2013). Celovita slika o Petronijeviću i njegovoj epohi: Radimir J. Popović, Avram Petronijević (1791–1852), Beograd, 2012, *Srpski književni list: Mesečnik za književnost, umetnost i kulturu*, 5/110, 22.
- Vuletić, A. (2014). Zaboravljene transverzale: Borisav Čeliković, Planinarske transverzale u Srbiji, Čačak, 2013, *Srpski književni list: Mesečnik za književnost, umetnost i kulturu*, 8/113, 19.

б) Списак литературе:

- Bajagić, D. R. i Božić, S. D. (2016). Istorijske dimenzije aktuelnih tema savremenog društva – prema pisanju *Srpskog/Književnog lista* (2002–2015). U: Dimitrijević, B., Đigić, G. (prir.). *Međunarodni naučni skup Nauka i savremeni univerzitet (5; 2015; Niš). Društvene nauke i savremeni svet: tematski zbornik radova. Tom 1.* (223–236). Niš: Filozofski fakultet.

- Bajagić, D. R. i Božić, S. D. (2017). Nastanak moderne državne uprave u periodu Srpske revolucije (1804–1835) prema viđenju *Srpskog/Književnog lista*. U: Đigić G. (urednik). *Međunarodni naučni skup Nauka i savremeni univerzitet* (6; 2016; Niš). *Društvene nauke pred izazovima savremenog društva: tematski zbornik radova. Tom 1.* (245–258). Niš: Filozofski fakultet.
- Božić, S. & Bajagić, D. R. (2016). Historical themes in print media in Serbia: Srpski/Književni list. In: Daković, N., Nikolić, M., Rogač Mijatović, Lj. (ed.). *Media Archeology: Memory and Culture in the Digital Age* (221–235). Belgrade: Faculty of Dramatic Arts.
- Božić, S. D. i Bajagić, D. R. (2017). Prikazi i kritike u Srpskom/Književnom listu: Izvor za proučavanje savremene historiografije. U: Đigić G. (urednik). *Međunarodni naučni skup Nauka i savremeni univerzitet* (6; 2016; Niš). *Društvene nauke pred izazovima savremenog društva: tematski zbornik radova. Tom 1.* (199–211). Niš: Filozofski fakultet.
- Koen, M. i Nejgel, E. (1965). *Uvod u logiku i naučni metod*. Beograd: Zavod za izdavanje udžbenika Socijalističke Republike Srbije.
- Krestić, V. Đ. (2015). *Genocidom do Velike Hrvatske*. Beograd: Catena Mundi.
- Milić, V. (1978). *Sociološki metod*. Drugo dopunjeno izdanje. Beograd: Nolit.
- Mitrović, A. (1991). *Raspravlanje s Klio: o istoriji, istorijskoj svesti i historiografiji*. Sarajevo: Svjetlost.
- Mitrović, A. (1996). *Propitivanje Klio: ogledi o teorijskom u historiografiji*. Beograd: Novinsko-izdavačka ustanova „Vojska“.
- Mitrović, J. D. (1992). *Srpstvo Dubrovnika*. Beograd: Srpska književna zadruga: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Petranović, B. (1993). *Jugoslovensko iskustvo srpske nacionalne integracije*. Beograd: Službeni list SRJ.
- Veselinović, R. L. (1994). Velika seoba Srba 1690. U: Samardžić, R., Veselinović, R. L., Popović, T., (napisali). *Istorija srpskog naroda. Knj. 3, Srbi pod tuđinskom vlašću: 1537–1699* (530–542). Beograd: Srpska književna zadruga.
- Više radova. (1994). U: Srejšević, D., Mirković, M., Kovačević, J., et al. (napisali). *Istorija srpskog naroda. Knj. 1, Od najstarijih vremena do Maričke bitke (1371)*. Beograd: Srpska književna zadruga.
- Više radova. (1994). U: Bogdanović, D., Mihaljčić, R., Ćirković, S., et al. (napisali). *Istorija srpskog naroda. Knj. 2, Doba borbe za očuvanje i obnovu države (1371–1537)*. Beograd: Srpska književna zadruga.

Dušan Bajagić
Sofija Božić

RESEARCH OF HISTORIOGRAPHY AS A SCIENTIFIC DISCIPLINE IN THE CASE OF THE REVIEWS AND CRITIQUES IN THE SERBIAN/LITERARY JOURNAL

The paper is a continuation of the research of contemporary historiography, based on the Serbian/Literary Journal, one of the most prominent newsletters for literature, culture and social issues. Unlike the previous paper, which is refer to the section of reviews and critiques in that journal as a source on the basis of which one can learn about topics dealing with contemporary historiography, the way in which these topics are addressed and the results achieved, in the focus of this article is a historiography as a scientific discipline. In this way, the subject of the research – historiography as a scientific discipline – was examined through evaluation and rating of the scientific description stated in the historiography, which is the subject of consideration in the reviews and critiques. The results of our research, which we came up with by analyzing the content of the review and critiques of scientific literature in the field of historiography, confirmed that scientific description is largely complete and accurate. At the same time, the solid scientific foundation of contemporary historiography was confirmed.

Key words: Serbian/Literary Journal, reviews, critiques, historiography, scientific description.